

GÉRARD-HENRY BAUDRY, *Les symboles du christianisme ancien. Ier – VIIe siècle*, Éditions du CERF, Milan 2009, ss. 238, ISBN 978-2-204-08893-0

Recenzowana publikacja wpisuje się w nurt opracowań dotyczących symboliki chrześcijańskiej pierwszych wieków. Jest to bogato ilustrowany album, wydany w 2009 r. przez uznane francuskie wydawnictwo CERF.

Wedle słów autora (s. 11) treść albumu ma być wprowadzeniem w świat symboli starożytnego chrześcijaństwa. Jako punkt końcowy opracowania wyznacza

rok 636 (śmierć IZYDORA Z SEWILLI). Autor podkreśla, że duża różnorodność symboli chrześcijaństwa nie przekładała się wprost na świat sztuki. Jednym z powodów była nieufność władz kościelnych wobec obrazów, przede wszystkim z obawy przed szerzeniem idolatrii. We *Wstępie (Introduction)* autor precyzuje znaczenie terminu „symbol” w świecie starożytnym, w tym przede wszystkim w pismach chrześcijańskich (s. 15–20). Prawie każdemu symbolowi przypisane jest ilustrujące go zdjęcie, co pozwala na dokładne przełożenie tekstu komentarza na obraz zachowany w dziełach sztuki. Autor przytacza fragmenty dzieł autorów wczesnochrześcijańskich oraz Pisma Świętego, kanony soborów i synodów, które ilustrują genezę, wyjaśniają znaczenie i inne aspekty poszczególnych symboli.

Album dzieli się na osiem rozdziałów, które wyznaczają poszczególne grupy symboli.

Rozdział I prezentuje symbole chrześcijańskie dotyczące osoby Chrystusa (*Les symboles du Christ*, s. 29–52). Po pierwsze, jest nim tzw. monogram Chrystusa (*Le monogramme du Christ*). Po drugie — symbol krzyża (*La croix*), który pojawia się dopiero w V w. w dwóch różnych formach: krzyża greckiego i łacińskiego. Przedstawienie samego krzyża, bez Ukrzyżowanego, miało być symbolem triumfu (zwycięstwa) — *signum victoriae* — Chrystusa nad śmiercią. W krzyżu przejawiał się również symbol dominacji Chrystusa nad światem. W trzecim podrozdziale autor analizuje symbole wyrażające przypisywane Chrystusowi imiona; był bowiem często przedstawiany nie jako On sam, ale za pomocą symbolicznych figur — jako najważniejsze można wymienić: Dobrego Pasterza oraz Baranka. Z uwagi na dużą popularność mitu Orfeusza w okresie Cesarstwa Rzymskiego, był on wykorzystywany również w symbolice chrześcijańskiej (*Le Christ-Orphée*). Innym szeroko rozpowszechnionym symbolem była ryba (*Le Christ-Ichthus*). W sztuce wczesnochrześcijańskiej Chrystus przedstawiany był również jako Nauczyciel, często w otoczeniu swoich uczniów, z prawą ręką wzniesioną i z księgą trzymaną w lewej ręce. W okresie wczesnochrześcijańskim przedstawiano Chrystusa również jako Chrystusa–Lekarza (*Le Christ-Médecin*) oraz Chrystusa–Króla świata (*Le Christ-Roi du monde*). Autor zwraca uwagę na praktykę (sięgającą początków V w.) przedstawiania pustego tronu, jedynie w otoczeniu *insigna Christi*, bez umieszczenia samego Chrystusa. Przykładem może być mozaika w kościele SANTA PRISCA (*Santa Maria Capua Vetere*). Symbolem związanym z Chrystusem była również ręka Boga (*La main divine*).

W rozdziale II autor poddaje analizie symbolikę liter, liczb i figur geometrycznych (*Le symbolisme des lettres, des nombres et des figures géométriques*, s. 53–80). W symbolice hebrajskiej Boga oznaczała ostatnia w alfabecie litera *tav* (w alfabecie greckim — *tau*). Symbolami Chrystusa były również *alfa* i *omega* (A i Ω), często, zwłaszcza po I Soborze Nicejskim, umieszczane wraz z monogramem Chrystusa pod (lub nad) ramionami krzyża. Z kolei autor przedstawia interpretację symbolu greckiej litery *zeta* (Z) umieszczonej na szatach Chrystusa (np. mozaika

w bazylice *San Vitale* w Rawennie) oraz litery *ypsilon* (Y). W podrozdziale dotyczącym symboliki liczb kolejno omawia następujące liczby–symbole: jeden, dwa, trzy, cztery, sześć, siedem, osiem, dziesięć, dwanaście, czterdzieści. Symbolika figur geometrycznych obejmuje natomiast: koło, kulę, kwadrat, ośmiokąt oraz labirynt umieszczany wewnątrz koła lub kwadratu.

Rozdział III zatytułowany został *Symbole zaczerpnięte z przyrody* (*Les symboles empruntés à la nature*, s. 81–116); podzielono go na cztery części: 1. Świat niebiański; 2. Świat ziemski; 3. Symbole zwierzęce; 4. Ptaki.

W ramach symboli zaczerpniętych z terminologii dotyczącej nieboskłonu autor omawia najpierw niebo (*Le ciel*), następnie anioły (*Les anges*), których przedstawienie do dziś stosowane (wraz ze skrzydłami i aureolą) pochodzi z początku IV w. Kolejnym symbolem podanym analizie są gwiazdy (*Les étoiles*); planety (*Les planètes*) oraz symbol słońca (*Le Soleil*) i powiązany z nim symbol księżycy (*La Lune*). Autor omawia jeszcze symbol światła (*Le symbole de la lumière*).

Symbole pochodzące ze „świata ziemskiego” to kolejno: symbol góry (*La montagne*), skały (*Le rocher*), wody (*L'eau*), rośliny (*La plantation*), winnicy (*La vigne du Seigneur*), drzewa oliwnego (*L'olivier*), palmy i drzewa palmowego (*La palme et le palmier*).

Przedstawione symbole zwierzęce zostały ułożone według kolejności od najważniejszych do mniej istotnych; autor przedstawia więc kolejno: rybę (*La poisson*); delfina (*Le dauphin*); jagnię, owcę, barana (*L'agneau, la brebis, le bélier*); węża i smoka (*Le serpent et le dragon*); łanię (*Le cerf*); wołu (*Le boeuf*); lwa (*Le lion*); wilka (*Le loup*). Symbole zaczerpnięte ze świata ptaków to: gołąb (*La colombe*); paw (*Le paon*); Feniks (*Le phénix*) i orzeł (*L'aigle*).

Rozdział IV obejmuje grupę symboli, które przez autora zostały określone jako zapożyczone „z zasobów kulturowych” (*Les symboles empruntés au milieu culturel*, s. 117–151). Należy tutaj symbol człowieka modlącego się (*L'orante*) — najczęściej kobiety (rzadziej mężczyzny), stojącej z rękami uniesionymi w geście modlitwy. Następnie złoto (*L'or*) oraz korona (*La couronne de la victoire, la couronne de gloire*). Korony dzieli autor na dwa rodzaje: ze szlachetnego kruszcu, często złota, nierzadko wysadzone drogimi kamieniami, oraz korony z liści (np. wawrzynu, mirtu, wierzby lub kwiatów). Następnie omawia nimb (*Le nimbe*) oraz symbolikę brody (*La barbe*). Zwraca uwagę na rzadkie, ale występujące gdzieś wizerunki Chrystusa bez brody, jak choćby na sarkofagu Juniusa Bassusa (IV w.) w Bazylice św. Piotra w Rzymie. Następnie przedstawia: symbol białej szaty (*Le vêtement blanc*) oraz kija (*Le bâton*); statku (*Le navire*); kotwicy (*L'ancre*); portu i latarni morskiej (*Le port et le phare*); sierpa i pługa (*La faucille et la charrue*); jarzma (*Le joug*); dwóch dróg (*Les deux voies*); symbol nałożenia rąk (*L'imposition de la main*).

W odrębnym podrozdziale rozdziału IV omawia symbole związane z żywnością (*Les aliments symboliques*): wodę (*L'eau*); chleb (*Le pain*); wino (*Le vin*); olej (oliwę) (*L'huile*); miód (*Le miel*); mleko (*Le lait*); sól (*Le sel*).

Kolejny, piąty rozdział (*Les épisodes de l'Ancien Testament et leur signification typologique*, s. 153–175) dotyczy przedstawień wydarzeń i postaci starotestamentowych: Adama i Ewy, arki Noego, Abrahama, ofiary Melchizedeka, poświęcenia Izaaka, przejścia Morza Czerwonego, Jozuego, proroka Eliasza, Dawida, Daniela, Zuzanny i starców, znaku Jonasza. Symbol Adama i Ewy (*Adam et Ève*) w sztuce paleochrześcijańskiej w dość utrwalaony sposób przedstawiany był jako dwie postacie po obu stronach drzewa zakazanego, wokół którego owinięty był wąż. Autor przedstawia znaczne różnice w ocenie historii Adama i Ewy przez chrześcijanina z pierwszych wieków i współczesnego (s. 153–155). Przedstawienie ofiary Izaaka (*Le sacrifice d'Isaac*) było z kolei jednym z najczęściej umieszczanych symboli w katakumbach i na sarkofagach (s. 160–162). Autor komentuje również przedstawienie Daniela (*Le cycle de Daniel*) jako postaci z rozłożonymi rękami, co mogłoby sugerować pozycję modlitwy, jednak była ona prawdopodobnie interpretowana jako pozycja ukrzyżowanego Chrystusa; stąd brała się popularność przedstawień proroka Daniela na sarkofagach i w katakumbach (s. 169–171). Wśród najpopularniejszych symboli starotestamentowych (jeśli oceniać pod kątem ilości przedstawień w sztuce wczesnochrześcijańskiej) znajduje się także historia Jonasza (*Le signe de Jonas*, s. 173).

Symbole te, jak i omówione w kolejnym rozdziale symbole nowotestamentowe, związane są zawsze z historią zbawienia, którą ilustrują za pośrednictwem przedstawień osób i wydarzeń ze Starego Testamentu. Autor podkreśla, że każdy z tych symboli powinien być analizowany nie samodzielnie, ale w ogólnej perspektywie historii zbawienia. Przedstawienia poszczególnych symboli zaczerpniętych ze Starego Testamentu często stanowiły pewien cykl przedstawień mających obrazować historię zbawienia.

Rozdział szósty (*Les événements de la vie de Jésus et leur portée théologique*, s. 177–192) zawiera omówienie symboli przedstawiających poszczególne wydarzenia z życia Chrystusa — narodzenie, hołd Trzech Króli, chrzest Jezusa, dokonane cuda, przemienienie, ukrzyżowanie, zstąpienie do piekieł.

Symbol Trzech Króli (*L'adoration des Mages*) przedstawiany był na sarkofagach począwszy od IV w. Widoczny jest także na słynnej mozaice w bazylice *San Vitale* w Rawennie, przedstawiającej cesarzową TEODORĘ i jej świtę: wizerunek Magów umieszczony jest na dole jej szaty (s. 177–179). Przedstawienia cudów dokonanych przez Jezusa obejmowały przede wszystkim: wesele w Kanie, rozmnożenie chleba, uzdrowienia, wskreszenie Łazarza (s. 180–187). Autor zwraca uwagę, że we wczesnym okresie (I–III w.) nie wykonywano właściwie przedstawień wydarzeń z życia Chrystusa, które miały miejsce pomiędzy aresztowaniem a ukrzyżowaniem. Dopiero od IV w. na sarkofagach pojawiają się sceny Piłata umywającego ręce, czy żołnierzy zabierających Jezusa od Piłata (s. 188–189).

Rozdział siódmy (*Les figures de l'Église et le symbolisme des rites liturgique et des édifices cultuels*, s. 193–215) dotyczy przedstawień Kościoła, symboli rytu

liturgicznego oraz budynków służących do sprawowania kultu. Autor podkreśla, że „Kościół”, jako rzeczownik rodzaju żeńskiego, był przedstawiany przez postać kobietą. Od czasów TERTULIANA stałym symbolem Kościoła była postać Matki (*Mater Ecclesia*) (s. 193–196). W sztuce wczesnochrześcijańskiej często obserwuje się odwołania do liturgii chrztu św., natomiast symbol Eucharystii obejmował głównie przedstawienie chleba i wina (s. 200–204).

Ostatni rozdział (*Les symboles eschatologiques*, s. 217–225) traktuje o symbolach eschatologicznych, takich jak: życie wieczne, zmartwychwstanie, łono Abrahama, raj oraz symbole związane z obrzędami pogrzebowymi.

Album wieńczę: krótki epilog (s. 226), przypisy (s. 228–229), zwięzła bibliografia (s. 230–231), wykaz ilustracji (s. 232–236) oraz indeks symboli (s. 237–238).

Monika Wójcik